

Inhoud

- 7 Ter introductie

ACTUALITEIT

- 10 DWARS: ONNO RUDING EN ROEL BEETSMA
Geen cent extra naar Griekenland
- 14 SYBRAND VAN HAERSMA BUMA
CDA heeft opdracht om kloof te overbruggen
- 19 HAMILCAR KNOPS
Einde van pluriform en maatschappelijk geworteld omroepbestel dreigt
- 23 BINNENHOF BUITENOM: GEERTEN BOOGAARD
Hofbashen op een politieke breuklijn

De last van gelijkheid

- 28 PIETER JAN DIJKMAN, HANS-MARTIEN TEN NAPEL,
MAARTEN NEUTEBOOM & HENK VROOM
Naar een herwaardering van gelijkheid

GELIJKHEID ALS IDEAAL

- 41 HENK VROOM
De leegte van gelijkheid
- 48 PIETER JAN DIJKMAN
In gesprek met Ernst Hirsch Ballin
Respect voor ieders waardigheid als opdracht voor een
gepolariseerde samenleving

-
- 54 JAN WILLEM SAP
Het gelijkheidsbeginsel als grondprincipe van de Europese Unie
- 63 PAUL FRISSEN
De verzorgingsstaat en het verlangen naar gelijkheid
- 72 HENK POST
Gelijkwaardigheid in de christendemocratische traditie: een parlementair-historisch perspectief
- 81 ANTOINE BODAR
Gelijkwaardigheid en godsdienstvrijheid in een rooms-katholiek perspectief
- 88 MATTHIAS SMALBRUGGE
Struikelend over het gelijk: protestanten in perspectief
- 97 YASER ELLETHY
Gelijkheid en verscheidenheid in een islamitisch perspectief

GELIJKHEID ALS DILEMMA

- 107 SOPHIE VAN BIJSTERVELD
Religie en gelijkheid: een discussie vol verwarring
- 117 GERARD VERSLUIS
Horizontale werking gelijkheidsbeginsel dreigt door te schieten
- 126 PAUL VAN VELTHOVEN & MAARTEN NEUTEBOOM
In gesprek met Edward de Kam, Robert Flos & Diederik Boomsma
Welzijnswerk kan niet zonder bezieling
- 133 BRIGIT TOEBES & AART HENDRIKS
Overheid moet pijn van gezondheidsverschillen tussen burgers verzachten
- 141 HENK DIJKGRAAF
De onttroning van de rede in het onderwijs
- 146 HILLIE VAN DE STREEK
Gelijkheid van vrouwen en mannen als zelfstandig grondrecht
- 153 JULES THEEUWES
De illusie van maakbare inkomensgelijkheid
- 161 MATTHIJS DE BLOIS
Discriminatie van politieke partijen in naam der gelijkheid

NAAR EEN HERWAARDERING VAN GELIJKHEID

- 171 MARJOLIJN FEBRUARI
Het ongelijkheidsbeginsel garandeert gelijke toegang tot grondrechten
- 177 BART JAN SPRUYT
We moeten weer leren discrimineren
- 185 PAUL CLITEUR & MIRJAM STERK
De noodzaak van godsdienstvrijheid en het nut van godsdienstkritiek
- 195 PIETER JAN DIJKMAN & MAARTEN NEUTEBOOM
In gesprek met Frits Bolkestein
‘Nederland is een vlak land: gaten worden gevuld en heuvels afgegraven’
- 201 ERIK BORGMAN
Bevrijd om in vrijheid te leven: aanzetten tot een christelijke vrijheidspolitiek
- 209 ANDREAS KINNEGING De actualiteit van *Alexis de Tocqueville*

BOEKEN

- 218 BAS HENGSTMENGEL
Bespreking van Henk Post
Gelijkheid als nieuwe religie. Een studie over het spanningsveld tussen godsdienstvrijheid en gelijkheid
- 224 JAN SCHINKELSHOEK
Bespreking van Ewout Klei
Klein maar krachtig, dat maakt ons uniek.’ Een geschiedenis van het Gereformeerd Politiek Verbond, 1948-2003
- 225 PETER DILLINGH
Bespreking van Lammert de Hoop & Arno Bornebroek
De rode dominee. A.S. Talma

BEZINNING

- 231 RAMONA MARAMIS • *Blind*
- 232 MARJOLIJN VAN DER STEL

Ter introductie

DE WAARHEID SCHUILT SOMS IN HET DETAIL. De gemeenteraad in Amsterdam was onlangs in paniek: er bleken van de 478 ambtenaren van de burgerlijke stand maar liefst twee zogeheten ‘weigerambtenaren’ te zijn, ambtenaren die om principiële redenen geen homohuwelijk willen voltrekken. ‘De republiek Amsterdam kent tolerantie en non-discriminatie als leidende beginselen’, zo sprak het vvd-gemeenteraadslid tijdens zijn inbreng. Hij zei het bijna achteloos.

Tolerantie als leidend beginsel. De vraag is natuurlijk wat tolerantie precies betekent. Hoe geeft de vvd’er vorm aan deze tolerantie? Door iemand te willen ontslaan – los van de discussie over de juistheid van de motieven van weigerambtenaren – die een andere *Weltanschauung* heeft dan hijzelf? Is het werkelijk zo verdraagzaam om datgene wat onlosmakelijk deel uitmaakt van iemands identiteit te willen verbannen naar de privésfeer?

Misschien is hier sprake van wat historicus James Kennedy tien jaar geleden de tolerantieparadox noemde: ‘Zodra tolerantie zich ontwikkelt van een pragmatische *modus vivendi* tot openbare ideologie, neemt de mate van tolerantie af.’ In dat geval kunnen diegenen die weigeren tolerante beginselen te aanvaarden niet langer worden getolereerd; ze moeten zich aanpassen aan de wil van een meerderheid. Maar tolerantie als een ideologie gedefinieerd door een meerderheidscultuur is misschien wel ‘de wankelste tolerantie die er bestaat’, aldus Kennedy.

* * *

Dit nummer van *Christen Democratische Verkenningen*, met als titel *De last van gelijkheid*, gaat over de dominantie van het beginsel van gelijkheid in het hedendaagse publieke en politieke debat. Het debat in de Amsterdamse gemeenteraad is er een voorbeeld van. De hoofdvraag in deze CDV is: zijn we met onze invulling van

het beginsel van gelijkheid op de goede weg? En specifiek: hoe kan een democratische samenleving al haar leden als gelijkwaardig behandelen en tegelijkertijd ruimte laten voor de politieke erkenning van religieuze en culturele identiteiten?

Deze bundel is in drie delen opgebouwd. In het eerste deel, 'Gelijkheid als ideaal', wordt een analyse gemaakt van het begrip 'gelijkheid' en wordt het in historisch, internationaal en nationaal en christendemocratisch perspectief geplaatst. Jan Willem Sap wijst erop dat het beginsel terecht een grondprincipe van de Europese Unie is. Paul Frissen beschrijft treffend hoezeer de waarden van gelijkheid en rechtvaardigheid zijn gaan stollen in de institutionele arrangementen van de verzorgingsstaat. Ernst Hirsch Ballin betoogt in een interview dat we het fundament van het non-discriminatiebeginsel, zoals vastgelegd in artikel 1 van de Grondwet, uit het oog hebben verloren: menselijke waardigheid. Voor een gepolariseerde samenleving is respect voor ieders waardigheid een belangrijke opdracht. Uit de bijdragen van Antoine Bodar en Yaser Ellethy blijkt dat die menselijke waardigheid in de tradities van het rooms-katholicisme en de islam op een bepaalde manier altijd al een belangrijke rol heeft gespeeld.

In het tweede deel, 'Gelijkheid als dilemma', wordt gelijkheid geproblematiseerd op uiteenlopende terreinen. In hoeverre is het gelijkheidsdenken 'doorgeslagen'? Zo analyseert Sophie van Bijsterveld de discussie over religie en gelijkheid. Zij stelt dat de omgang tussen de overheid en religieuze stromingen in de toekomst vooral in het teken van het erkennen van het verschil tussen religies zal staan, en ook zal moeten staan. Henk Dijkgraaf gaat in op de egalitaire geest die door het onderwijs waart. Jules Theeuwes wijst erop dat het geschermd van de overheid met koopkrachtplaatjes valse verwachtingen wekt over de maakbaarheid van een inkomensverdeling en een gelijke samenleving.

Het derde en laatste deel, 'Naar een herwaardering van gelijkheid', staat in het teken van een nieuwe invulling van het beginsel van gelijkheid en, in het verlengde daarvan, een herwaardering van de notie van vrijheid in de christendemocratische politiek. Marjolijn Februari schreef ooit in een column in *de Volkskrant* dat ze als ze op haar sterfbed ligt één ding bereikt hoopt te hebben: dat artikel 1 van de Grondwet niet langer het gelijkheidsbeginsel wordt genoemd, maar het ongelijkheidsbeginsel. Meer verlangde ze niet van het leven en van haarzelf. In dit nummer betoogt ze waarom het beter is om van het ongelijkheidsbeginsel te spreken: artikel 1 beschermt, anders dan vaak gedacht, juist het verschil in de samenleving. Bart Jan Spruyt vindt dat we, om de democratische vrijheid in stand te houden, weer moeten leren discrimineren. Erik Borgman besluit dit laatste deel met een pleidooi voor een christelijke vrijheidspolitiek.

* * *

Uit dit CDV-nummer zijn drie lessen te trekken. In de eerste plaats: het beginsel van gelijkheid is op zichzelf zeer waardevol – het kan geen kwaad dat nog eens in herinnering te roepen. Sap, Hirsch Ballin en Februari wijzen er terecht op. In sommige kringen lijkt soms de gedachte te leven dat het non-discriminatiebeginsel als vanzelf leidt tot ‘de tirannie van de meerderheid’. Nee, het gaat altijd om een eenzijdige interpretatie van dat beginsel die zou kunnen leiden tot een meerderheidsdwang: een interpretatie die niet erkent dat het gelijkheidsbeginsel juist verscheidenheid mogelijk maakt.

In de tweede plaats: een heroriëntatie op het gelijkheidsbeginsel kan ons wel helpen om spanningen in het hedendaagse debat het hoofd te bieden. Door gelijkheid te interpreteren op een manier die juist verscheidenheid mogelijk maakt, wordt meer recht gedaan aan de eigen identiteit van mensen. Het eerste woord in het debat zou daarom moet luiden: ‘We aanvaarden mensen met wat ze ten diepste eigen is.’

Een derde les: het CDA zou niet bang moeten zijn om relatief alleen te staan in debatten waar het aankomt op een bescherming van religieuze en culturele minderheidsgroeperingen. De laatste verkiezingsprogramma’s van de verschillende politieke partijen wijden warme woorden aan tolerantie en pluriformiteit. Heel mooi allemaal. Maar de kleine lettertjes verraden iets anders. Zo moet de overheid, volgens het PvdA-program, emancipatie bevorderen, ‘zo nodig tegen de remmende krachten van cultuur, religie of het ouderlijk huis in’. In dat geval staan noties als gelijkheid en emancipatie boven de vrijheid van religieuze en culturele minderheidsgroeperingen. En misschien nog wel problematischer: iets als religie wordt als een remmende kracht, een negatieve factor, beschouwd. Zo wordt een religieuze eigenwaan, inderdaad verruild voor een seculiere eigenwaan.

Het CDA en zijn voorlopers hebben een lange traditie opgebouwd waarin een subtiel evenwicht wordt bewaard tussen het gelijkheidsbeginsel en klassieke vrijheidsrechten. In het recente debat over het verbod op het ritueel slachten wist de CDA-fractie in de Tweede Kamer die balans, als een van de weinige partijen, opnieuw heel mooi te bewaren. Dat is hoopgevend en bevestigt de noodzaak van een helder christendemocratisch geluid in het maatschappelijke en politieke debat.

Pieter Jan Dijkman, hoofdredacteur *Christen Democratische Verkenningen*

Geen cent extra naar Griekenland [I]

Oneens, de crisis vraagt om solidariteit

door *Onno Ruding*

De auteur is oud-minister van Financiën (CDA).

De crisis rond Griekenland leidt tot grote emoties en meningsverschillen. Een voorbeeld: er wordt in Nederland zowel gepleit voor kwijtschelding van schulden – een zachte aanpak – als voor beëindiging van steun aan Griekenland – een harde aanpak. De discussie bevat tegenstrijdigheden.

Het kernprobleem is dat in een monetaire unie structureel zwaardere eisen worden gesteld aan het financieel-economische beleid, wil één munt op termijn zonder grote problemen functioneren. Dit vereist niet alleen steviger afspraken voor het nationale begrotingsbeleid, maar ook bindende Europese afspraken voor het economische beleid: loonstijgingen, arbeidsmarkt, concurrentiepositie. Dus ook een werkelijke economische unie zoals de EMU aangeeft. Dit betekent meer Europese integratie. Dit dient niet een abstract ideaal van Europa en de euro, maar het Nederlandse financieel-economische eigenbelang.

Wij kunnen op termijn niet zowel de euro als onze financieel-economische nationale soevereiniteit behouden zonder grote brokken te maken. Als men dat niet accepteert, betekenen steunmaatregelen slechts tijdelijke stoplappen. Wat moet de principiële aanpak zijn? Eén

stroming bepleit meer stabiliteit in het eurogebied door meer solidariteit: de sterke lidstaten moeten de zwakke helpen. Dit is de benadering van de Commissie, van zuidelijke en centraal-Europese lidstaten en ook Frankrijk. Een andere stroming benadrukt ook de noodzaak van meer stabiliteit, maar dan door meer discipline, via strenge beleidsafspraken en voorwaarden en het strikter naleven met straffen en boetes. Dit is de lijn van Duitsland, Nederland en dikwijls ook de Commissie. Ik geef prioriteit aan de discipline, maar acht een combinatie van beide benaderingen nodig. Zij biedt de enige mogelijkheid om uit deze crisis te geraken. Wij zitten samen in één ‘club’. Dat vraagt een grote(re) intra-Europese solidariteit. Maar die solidariteit vergt strenge voorwaarden en moet binnen redelijke grenzen blijven: wij zijn nog steeds aparte lidstaten. Er bestaan nog andere stromingen: vooral bij rechtse en linkse partijen die geen prioriteit toekennen aan Europese integratie, die nationalistisch en populistisch denken maar die niet alleen solidariteit en discipline verwaarlozen, evenals verdragsverplichtingen, maar ook ons nationale eigenbelang. Dat uit zich in de grote economische voordelen van de Europese interne markt en de euro.

Griekenland, Ierland en Portugal zijn eurolanden met grote liquiditeitsproblemen. Europa en het IMF kunnen hulp bieden door, tijdelijken

onder voorwaarden, leningen te verstrekken. Als wij echter zouden constateren dat Griekenland ook insolvel is dan wordt voortgaande steunverlening niet meer verdedigbaar: in financieel-economisch én politiek opzicht. Griekenland zit nu dicht bij insolventie. Als zou blijken dat het land de facto failliet is, dan zal schuldherstructurering onvermijdelijk zijn, met kwijtschelding van een flink deel van de Griekse schulden. Zover is het echter nog niet. De financiële geschiedenis van Latijns-Amerika in de jaren tachtig van de vorige eeuw leert dat landen met financiële problemen na een aantal jaren van steunoperaties door IMF, crediteurlanden en buitenlandse banken gezamenlijk, met schuldverlenging en strenge beleidsvoorwaarden, hun problemen te boven kunnen komen, zoals Mexico en Brazilië hebben gedaan. Dit lukt echter niet altijd: zie Argentinië.

Ik bepleit het volgende pakket:

1. Nog strengere voorwaarden tot sanering in de Griekse publieke en private sectoren. Deze Griekse crisis is immers primair het gevolg van jarenlang wanbeleid in het land zelf.
2. Omvangrijke privatisering, dus verkoop van staatseigendommen aan buitenlandse beleggers en tevens Griekse activa als onderpand voor nieuwe buitenlandse leningen.
3. Nu geen herstructurering, dat wil zeggen kwijtschelding. Ik acht zo'n haircut strijdig met de belangen van de crediteuren. Dat zijn banken in Griekenland, banken, pensioenfondsen en andere in de private sector buiten Griekenland, maar in meerderheid overheidsinstellingen zoals de ECB, het IMF en lidstaten in het eurogebied. Als bij die laatste categorieën schuldafboekingen en dus verliezen plaatsvinden, draaien de belastingbetalers in de crediteurlanden zoals Nederland daarvoor op. Ik ben niet bereid op dit moment die consequentie te aanvaarden. Schuldkwijtschelding bevat grote en niet te

overziene risico's van inktvlekwerking naar andere eurolanden: Ierland en Portugal, en wellicht Spanje en Italië. Bij zo'n schuldherstructurering raakt niet alleen de Griekse staat zelf in 'default' – dus faillissement – maar ook alle Griekse banken. De huidige crisis betreft niet alleen het kleine land Griekenland, maar kan een onbeheersbaar domino-effect hebben met veel grotere verliezen. Er wordt terecht geëist dat ook de private crediteuren een deel van de lasten dragen. Oorspronkelijk was het merendeel van de vorderingen op Griekenland in handen van die private sector. Intussen heeft de ECB echter voor enorme bedragen Griekse staatsobligaties gekocht in de financiële markten of als (kwestieus) onderpand geaccepteerd voor haar kredieten aan banken.

4. Het is nu wél onvermijdelijk dat Griekenland enige jaren uitstel krijgt van de terugbetalingsverplichtingen aan private en overheidscrediteuren. Dus schuldverlenging. Het land kan immers voorlopig geen nieuwe leningen op de kapitaalmarkten plaatsen. Ter vermijding van de chaos die ontstaat als Griekenland bij verplichte schuldverlenging in staat van 'default', wordt verklaard, moet dit uitstel op (semi)vrijwillige basis gebeuren. Na een aantal jaren zal blijken of het zich op eigen kracht kan (her)financieren. Zo niet, dan komt het dramatische moment van schuldherstructurering.

Wat velen onvoldoende beseffen is dat herstructurering nu de wezenlijke problemen niet oplost. Griekenland bereikt ook bij gedeeltelijke kwijtschelding nog niet de noodzakelijke sanering, namelijk een overschot op de primaire overheidsbegroting (dus vóór rentebetalingen).

5. Op die basis aanvaard ik voorlopig verstrekking van nieuwe leningen, in ons eigen belang.

Geen cent extra naar Griekenland [2]

Mee eens, een herstructurering van de schulden moet prioriteit hebben

door *Roel Beetsma*

De auteur is hoogleraar Macro-economie aan de Universiteit van Amsterdam.

De eurozone bevindt zich in een cruciale fase van zijn bestaan. Een deel van de zone wordt geteisterd door een schuldencrisis, terwijl de conjunctuurcycli van de kernlanden, zoals Duitsland, Nederland en Frankrijk, en de periferie aanzienlijk uit de pas lopen. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de grote betalingsbalansverschillen. Het is verleidelijk om te grijpen naar oplossingen die de financiële markten op de korte termijn kalmeren, maar de langetermijnhoudbaarheid van de overheidsfinanciën verder onder druk zetten. Financiële hulp aan de probleemlanden moet dan ook gepaard gaan met verregaande bemoeienis met hun begrotingsbeslissingen en hun macro-economische en structurele beleid: 'Beggars can't be choosers!'

Uiteraard hangt de huidige Europese crisis samen met de financiële en economische crisis die zijn oorsprong vindt in de huizenmarkt in de vs. De situatie was echter nooit zo ernstig geworden als weeffouten, zoals de beslissingsprocedure bij te hoge overheids-tekorten, in het macro-economische raamwerk waren vermeden en landen voldoende prikkels hadden gehad om hun overheidsfinanciën op orde te hebben. De geringe ge-

loofwaardigheid van de *no bail-out*-clausule in het Europese Verdrag (eurolanden moeten hun eigen financiële problemen oplossen) heeft de rentes in de huidige probleemlanden lange tijd laag gehouden. In plaats van deze meevallers te gebruiken voor een structurele financiële versterking, is zowel de overheid als de private sector in deze landen doorgegaan met tegen lage tarieven te lenen van het buitenland. Een goed ontworpen en strikt gehandhaafd Stabiliteits- en Groeipact had ervoor moeten zorgen dat dit niet zou gebeuren. De preventieve arm van het Pact heeft gefaald, doordat landen in relatief goede tijden hun structurele tekort niet substantieel omlaag hebben gebracht, terwijl de correctieve arm, de Excessieve Tekortprocedure, geen enkele keer tot sancties heeft geleid, ondanks de tientallen overtredingen van de 3 procent BBP-norm voor het tekort. De noodzaak van toezicht op macro-economische onevenwichtigheden is overigens pas een recent inzicht.

* * *

Het falen van het Pact is het uiteindelijke gevolg van het feit dat het politici zijn die over de opeenvolgende stappen in de Tekortprocedure beslissen. Het oorspronkelijke Duitse voorstel om sancties automatisch te laten optreden bij overtreding van de Maastricht-normen is destijds vooral door Frankrijk tegengehouden.

CDA heeft opdracht om kloof te overbruggen

door *Sybrand van Haersma Buma*

De auteur is voorzitter van de CDA-fractie in de Tweede Kamer.

Het strategisch beraad van het CDA moet zich afvragen hoe scheidslijnen in de huidige samenleving kunnen worden overbrugd. De voorlopers van het CDA in de negentiende eeuw wisten een breuk te overwinnen door burgers een nieuwe binding en een nieuwe identiteit te geven, stelt Sybrand van Haersma Buma. Nu moet de partij opnieuw een veilige haven voor bezorgde burgers worden.

Yvon Jaspers hield dit voorjaar half Nederland op zondag aan de buis gekluisterd met haar datingshow *Boer zoekt vrouw*. Slechts een handvol kijkers volgde op datzelfde tijdstip de Vlaamse journalist Jan Leyers in de documentairereeks *De weg naar het Avondland*. In elf afleveringen reist Leyers van de wieg van de beschaving in Ethiopië, via het Midden-Oosten en de Kaukasus, naar Europa. De laatste stop was de Afrikaanderbuurt in Rotterdam. In de Afrikaanderbuurt wonen nog zo'n vijftien autochtone Nederlandse gezinnen. Ze voelen zich een vreemdeling in de buurt waar ze hun hele leven gewoond hebben. De twee geïnterviewden stemden vroeger socialistisch of communistisch. Nu is het

Wilders. Maar ook de Surinaamse winkelier stemt, tot verrassing van de interviewer, rechts. In een van de eerste afleveringen van zijn documentaire sprak Jan Leyers met de oude inwoners van een dorpje in Soedan. De jonge mannen zijn vertrokken om op zoek te gaan naar een beter bestaan in Europa. Het leven in de dorpsgemeenschap is ontwricht doordat er niemand meer is om het werk te doen en voor de ouderen te zorgen.

Zoals *Boer zoekt vrouw* Nederland de samenleving laat zien zoals miljoenen die weemoedig gestemd zijn haar zouden willen zien, zo toonde Jan Leyers de samenleving zoals velen die nu beleven. Van Caïro tot Rotterdam hebben mensen het gevoel hun identiteit en cultuur kwijt te raken in de sterk globaliserende wereld.

Deze veranderingen hebben grote gevolgen voor de samenleving en dus ook voor de politiek. In Nederland valt dit samen met een radicaal afscheid van de verzuiling. Bezetten de drie grote stromingen vertegenwoordigd door de vvd, de PvdA en de confessionele partijen in 1956 nog 140 zetels in de Tweede Kamer, nu komen ze samen nog maar op 82 zetels. Het CDA kreeg in 2010 een harde klap te verduren. Dat is de reden dat deze maand het strategisch beraad is gestart. Voordat dit beraad zich buigt over de toekomstagenda voor het CDA, is het van belang om een analyse van de samenleving te maken. De verleiding is dan groot om meteen naar concrete voorstellen te zoeken die het CDA in de picture moeten spelen. Maar dat zal op langere termijn niet werken. Om

onze positie te bepalen moeten we eerst naar buiten kijken.

* * *

Die foto biedt ons geen wolkenloze hemel. Wat we op de foto zien is de actuele stand van de samenleving. Het CDJA komt de eer toe recent een scherpe foto van de samenleving te hebben gemaakt. 'De samenleving wordt steeds complexer en van mensen wordt steeds meer zelfredzaamheid verwacht. Hierdoor ontstaat een nieuwe sociale kwestie: de groep die in deze complexiteit wel mee kan komen en de groep die dat niet kan. Voor de laatste wordt de opwaartse mobiliteit steeds moeilijker.' Dit laatste is al zichtbaar: uit onderzoek blijkt dat bijna twintig procent van de mannen tussen de 26 en 40 jaar een lagere opleiding heeft dan hun ouders. Bij de vorige generatie lag dit rond tien procent. Dit onzekere toekomstperspectief in een wereld waarin mensen zich soms moeilijk staande kunnen houden is een voedingsbodem voor onbehagen.

We hebben misschien wel twee foto's nodig. Op de eerste zien we mensen die naar Bali met vakantie gaan, een Pool het huis laten verbouwen en lekker voor zichzelf werken om vrij te zijn en meer te verdienen. Op de tweede staan mensen die Bali alleen maar kennen als een plek waar moslims aanslagen plegen, die bang zijn hun baan aan een Pool kwijt te raken en die gedwongen worden voor zichzelf te gaan werken, omdat de werkgever zijn contract te duur vindt. Je zou misschien verwachten dat de grootste zorgen van die tweede groep vooral over geld gaan, maar dat is niet het geval. Op één staan

zorgen over de manier waarop we samenleven en veranderde normen en waarden: de verharding, de ik-cultuur en het gebrek aan wederzijds respect. Daarna komen zorgen over politiek en bestuur. Pas daarna komen zaken als inkomen en economie, veiligheid en integratie.

Iemand die dit scherp ziet is Bas Heijne. Volgens hem lijken de moderne burgers op het eerste gezicht 'ontketend' en door en door geïndividualiseerd, maar dat is niet alleen het geval. Hiervoor wijst Heijne op de fora van *De Telegraaf*. Hij noemt ze 'een verzamelpaats van ongebonden individuen die om binding schreeuwen'. Op zulke sites zie je, aldus Heijne, de ware aard van de mondig burger: 'Iemand die smacht naar een gemeenschap, maar niet in staat is aan die gemeenschap deel te nemen en daarom met

zijn vinger naar de ander wijst.' Kenmerkend voor de moderne burger is niet zijn individualiteit, maar zijn zoektocht naar verloren binding en gemeenschap.

De juistheid van deze analyse kunnen we illustreren aan de hand van de confrontatie van Jan

Leyers met de bewoners van de Afrikaanderbuurt. Zolang men zich onderling aan de wetten en codes van de rechtsstaat houdt, zou er geen probleem hoeven te zijn. Maar dit klinkt mooi uit de mond van diegenen die in een betere wijk wonen, een goede baan hebben en veel vrienden in de buurt. Voor de Nederlanders in de Afrikaanderwijk is dit allemaal elitair geneuzel. Zij zijn hun identiteit en hun gemeenschap kwijt en voelen zich vreemden op hun eigen stukje grond.

De moderne burger is op zoek naar gemeenschap